

Qanbolma

2021 №1(29)

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТАНЫМАЛ ЖУРНАЛ РЕСПУБЛИКАНСКИЙ НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ

АМАНЖОЛ ҚАЛЫШ, ГУЛЬБАНУ ИШКАЛОВА
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ
АҢШЫЛЫҚ ТАРИХЫНАН

АНАТОЛИЙ КОВАЛЕНКО

ПРАВИЛЬНО ОРГАНИЗОВАННАЯ
ОХРАНА ЖИВОТНОГО МИРА –
ЭТО ОСНОВА ЕГО СОХРАНЕНИЯ И
ПРИУМНОЖЕНИЯ

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдыкаримов О.А.

Председатель, Председатель Частного Фонда «Фонд поддержки национальной охоты»

Али А.М. – директор ТОО «BIG DREAM»;

Аубакиров Т.О. – первый космонавт РК, д.т.н., профессор;

Артыкпаев А.А. – биолог-охотовед, охотник;

Дуйсекеев Б.З. – охотовед ПА 000 и СОХ «Қансонар»;

Жумаш А.С. – гл.научный сотрудник Каз НИИ ветеринарный институт, д.в.н., профессор;

Мельдебекев А.М. – академик Национальной Академии наук, д.а.н.;

Насыров Г. Х. – Главный юрист ПА 000 и СОХ «Қансонар», к.ю.н.;

Отаров К.М. – Генеральный директор ПА 000 и СОХ «Қансонар»;

Проскурин Н.А. – Президент ОЮЛ «Қазоохотрыболовсоюз»;

Соколов С.В. – директор ТОО «Охотпроект»;

Чирков М.В. – депутат Мажилиса Парламента РК.

Собственник: Частный Фонд «Фонд поддержки национальной охоты»

Главный редактор: Кульбагда Мадиева

Обозреватель: Бағдадхан Мүптекеқызы

Корректор: Жанар Мухамедиярова

Дизайн и верстка: Ернар Имангалиев

Фотографии предоставлены авторами и использованы Интернет фоторесурсы, а также материалы Интернета.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры и информации РК.

Свидетельство о регистрации № 17203-Ж от 17.07.2018 г.

Все права защищены.

Издается на казахском и русском языках.

Подписка принимается в пунктах подписки по каталогу «Қазпочты»

Подписной индекс 74 728

Тираж: 1000 экз.

Адрес: 010000, г.Астана, ул. Д.Конаева, 12/1,

тел/ факс 7 (7172) 500-613, 8 707 714 63 67

e-mail: kansonar@gmail.com, madievagh@mail.ru

Редакция выражает благодарность читателям и авторам, приславшим нам статьи и другие материалы. В журнале также использованы материалы отечественных и зарубежных информагентств, интернета.

Рукописи и другие материалы не рецензируются и не возвращаются. Мнение авторов публикации не обязательно отражает мнение редакции. Авторы публикации несут ответственность за точность приводимых фактов.

За содержание рекламных публикаций и модулей ответственность несет рекламодатель.

Перепечатка материалов, их воспроизведение в любом виде, полностью или частями допускаются только с разрешения редакции.

На обложке: Белка

Отпечатано в типографии ТОО «BIG DREAM».

г.Астана, ул. К.Байсейитовой, 114/2

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ:

МНЕНИЯ / ПІКІРЛЕР

А.Б. Қалыш, Г.И.Ишкалова

Қазақ халқының дәстүрлі аңшылық тарихынан..... 4

ИНТЕРВЬЮ/СҰХБАТ

А.Коваленко: Правильно организованная охрана животного мира – это основа его сохранения и приумножения 10

ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ И ЭКОЛОГИЯ

ОХОТНИЧЬЕ ХОЗЯЙСТВО

К.Мадиева

О.Шевченко: Необходимо законодательно решать вопросы возмещения ущерба охотничьему хозяйству..... 14

ДИЧЕРАЗВЕДЕНИЕ

Шеховцев А.

Разведение степной дровы для восстановления численности в природе 18

АҢШЫЛЫҚ/ОХОТА

В.Виноградов

«ФазаноФФФест» для охотников..... 22

ПРИРОДНЫЙ ПАРК

С. Аманқұлов

Оңтүстік өңіріміздің эндемигі – Қаратау арқары..... 26

ОБ ОРУЖИИ

Б.Қайратұлы

Қазақ халқының мергендік өнері..... 28

ИССЛЕДОВАНИЯ И ЭКСПЕРИМЕНТЫ

С.Леонтьев, С. Тлекбаев

Современная роль казахской тазы и охота с ней 32

ТУРИЗМ ТУРАЛЫ / О ТУРИЗМЕ

Инвесторы заинтересованы в развитии экотуризма в нацпарках Казахстана 38

Д.Маратұлы

Құтты мекен-Меркі 40

ОҚИҒАЛАР/СОБЫТИЯ

ЖАҢАЛЫҚТАР/НОВОСТИ

Открыт сезон охоты весной 2021 года 42

Цифровизация охотничьей отрасли –это историческое событие..... 43

Құттықтаулар / Поздравления..... 45

ВЕСТИ ИЗ РЕГИОНОВ

Көктемді қондырып қанатына..... 46

А.Ермолович

Протяни руку помощи..... 47

Штраф за жестокое обращение с животными..... 48

Пресс-релиз Международной выставки-ярмарки..... 49

АҢШЫНЫҢ ӘҢГІМЕЛЕРІ / ОХОТНИЧЬИ РАССКАЗЫ

Б. Мүптекеқызы

Қыраным, қияға қарайсың..... 50

А. Артыкпаев

Мой первый беркут Алтынкөз..... 52

А.Матвиенко

Капкан 55

В.Андрюхин

Когда ты счастлив 58

ЗАҢҒЕР БАҒАНАСЫ / КОЛОНКА ЮРИСТА

Г.Насыров

Экологические требования при использовании животного мира..... 64

СІЗ БІЛЕСІЗ БЕ? / ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ

Т.Омар

Қасқыр-киелі аң 70

В.Голышкин

Ода природе 71

А.Кадочников

На гусином перелете..... 71

С.Микотин

Охота..... 72

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ АҢШЫЛЫҚ ТАРИХЫНАН

*А.Б. Қалыш, тарих ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры.
Г.И.Ишкалова, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Археология, этнология және
музеология кафедрасы «Археология және этнология» мамандығының 2-курс докторанты*

Ұлы даланы мекендеген қазақтар қоршаған ортамен етене өмір сүрді. Олар көшпелі өмір салтында табиғаттың төрт мезгілін шебер пайдаланып, көшіп-қонғанындай, жергілікті жерді жақсы білуі себепті аңшылықпен де айналысты. Халқымыз аңшылық маусымын анықтап, аңға қыран құс пен құмай тазыны үйрете білді. Қазақтың аңшылық өнері талайды таң қалдырып, таңдай қақтырды. Тіпті XIX ғасырда орыс патшасы императорлық аңшылық сапына бүркітші қазақты алдырмақшы болғандығы жайлы архив құжаттары бар (1). Сол кездегі облыстық генерал-губернаторлық қызметкерлері бүркітшінің шығынын есептеп, оны орталыққа жеткізу туралы мағлұмат берген соң бүркітші қазақты император аңшылығына алу ойы жүзеге аспаған. Мұның себептері бізге толық анық емес. Әзірше, тек, біз, бүркітті ұстау шығыны мен талаптар аса ыңғайсыз болған болуы мүмкін деген тұжырым жасаймыз. Енді, біз, мүмкіндігінше аңшылық тарихына қысқаша шолу жасап көрейік.

Аңшылық өнер адамзатпен қатар пайда болып, дамыды. Ол өз даму барысында негізінен түрлерін өзгертті деуге болады. Жер шарының түкпір-түкпіріндегі табиғаттың әртүрлі болуы секілді аңшылық та көпқырлы. Аңшылық климаттық жағдай, өсімдік

әлемі, ең бастысы жануарлар әлемімен тығыз байланыста дамиды. Сондықтан да әрбір халықтың өз аңшылық өнері, соған сәйкес аңшылық тәсілдері бар. Өркениеттің дамуы, яғни, суық қарудың қолданылуы халықтардың аңшылық өнеріндегі өзгешеліктерді жойды. Алайда халықтардың

аңшылық өнері жайлы естеліктер, мағлұматтар халық жадында, фольклорлық материалдарда және т.б. дереккөздерінде сақталды. Алғашқы адамдардың аң аулауға қызығушылығын анық түсінуге болады. Олар тамақ тауып жеп, киім кию және қорғануы керек болды. Жартастар мен үңгірлерде табылған суреттер бұл туралы көптеген мағлұматтар береді. Палеолиттік тұрақтардан табылған құралдар адамдардың аңдарды үркітіп, жардан құлату арқылы сүтқоректілерді аулағандарын дәлелдейді. Орыс зерттеушісі профессор Н.К.Верещагиннің пікірінше, жоғарғы палеолит әртүрлі палеолиттік тайпалардың өзен аңғарларында орналасып, аулаудың әртүрлі тәсілдері арқылы жануарлар ресурстарына иеленген дәуір болған (Верещагин, 1981, с.37) [2].

Зерттеушілер ежелгі аңшылықты қазба жұмыстары барысында табылған аңдардың сүйектері, құралдары мен суреттері арқылы қалпына келтіреді. Яғни, олар негізгі деректерді, ал мәдени қалдықтар кешені қосалқы деректерді құрайды. Археологтар аң сүйектерінде адамның қаруы арқылы жарақаттың болуына қарай, ол аңның аулануы жайлы тұжырымдайды. Мысалы, Вига маңында (Зеландия) кеуде тұсынан адамның қаруымен өлтірілген зубрдың қаңқасы табылған. Мұндай іздерді тек аңшы ғана қалдыратыны анық (Амальрик, 1966, с. 248) [3]. Алайда, ғалымдардың пікірінше, үңгірлерден табылған аңдардың сүйектері аңшылықтың болғанын талассыз дәлелдейді деп біржақты

айтуға болмайды. Ол үшін алғашқы адамдардың сол аңды аулайтын құралдарының да болуы маңызды. Мысалы, найзаның ұшы, жебе және т.б. Ал, үңгірлердің қабырғалары мен төбесінде салынған суреттер (аңшылық сахналары, тәсілдері және т.б. бейнеленуі) мағлұматтарды біршама құндыландыратыны анық. Тешик-Таш үңгірінен 10 мыңға жуық жануардың сүйегі табылған. Олардың 938-і анықталған. Ол сүйектер аю, жылқы, бұғы, жолбарыс, қоян, арқар секілді аңдарға тиесілі. Осыған қарап, зерттеушілер бұл жердің тұрғындары аңшылықпен айналысқан деген тұжырымға келді. Дегенмен кей жағдайда үй жануары мен аңдардың сүйектерін ажырату қиындық тудырады. Себебі, қолға үйретілген жануарлардың өзіндік белгілері әлі қалыптаспаған болуы ықтимал.

Зерттеушілердің пікірінше, аңшылық пен аңшылық құралдардың жетілуі мадлен дәуіріне жатады. Осы кезеңде адамдар аңшылық құралдарын жасау үшін сүйек пен мүйізді кеңінен қолданған. Мадлен және мезолит дәуірінің аңшылық құралдары Батыс Европа материалдарында біршама терең зерттелген. Мадлен кезеңінде солтүстік бұғысының сүйегінен жасалған сүңгі негізгі аңшылық құралы болған.

Садақ пен жебенің пайда болуы аңшылықтың аясын кеңейтті. Бұл қару үнемі жетілдіріліп, қолданатын аңына сәйкестендірілді. Нәтижеде жүздеген жылдар бойына аңшылықтың негізгі құралына айналды. Әлемнің әр жерін мекендеген адамдар осы кезеңде нені аулады? деген

сұраққа жауап беріп көретін болсақ, мысалы, Испаниядан табылған Альтамира үңгірінде қоңыр, қара және қызғылт сары түстермен 150-ден астам жабайы аңдар бейнеленген. Олардың арасында бизон, бұғы және жабайы жылқы басым. Бұл үңгірдің ашылып, зерттелуінің өзі өздігінше драмалық оқиға деуге болады. 1868 жылы испан аңшысы Перес Модесто аң аулап жүріп, табиғаттан қорғану мақсатында күтпеген жерден Альтамира үңгіріне тап болады. Кейін аталған үңгірден табылған аңшылық құралдары 1875 жылы Парижде көрмеге қойылады. Мұны көрген әуесқой Мармелино Саутуола зерттеуге бел буып, Мадрид университетінің археологы Хуан Пьераны жалдайды. Көп ұзамай 1880 жылы екеуі бірігіп, алғашқы ғылыми мақаласын жарыққа шығарады. Алайда еуропалық ғылыми қоғам бұл жаңалықты қабылдауға дайын болмай шықты. Ғалымдар «ежелгі суреттер» «тапсырыспен қолдан жасалған» деген айып тағады. Ғылымда түсініспеушілікке тап болған М.Саутуола жүйке ауруына ұшырап, «өтірікші» деген атақпен 1888 жылы дүниеден озды. 1902 жылы басқа ғалымдар тарапынан зерттелген соң ғана, сенсациялық жаңалық екені мойындалды. Зерттеушілер тас дәуіріне жататынын және шамамен 11-19 мың жыл бұрын салынған деп тұжырымдайды. Алайда тұңғыш ашқан М.Саутуола мұны көрмеді. Тек бір ғана француз археологы Эмиль Картальяк баспасөз беттерінде қателігін мойындап, М.Саутуола ұрпақтарынан кешірім сұрап мақала жариялайды. Осыдан біраз уақыт өткен соң М.Саутуола тас дәуірінің тастағы суреттерін алғаш ашқан ғалым ретінде мойындалды. Франциядағы Раффинаг үңгірінде ежелгі аңшылар 44 мамонт, 27 тауешкі, 14 бизон, 17 жылқының бейнесін қалдырған. Ал, Ласко үңгірі қабырғалары мен төбелерінде бизон, өгіз, бұғы, жабайы жылқы және қабандар суреттелген. Ал, жалпы, аңшылық жайлы алғашқы мәліметтер төрт мың жыл бұрын жазылған ежелгі Ассирия жылнамаларында кездеседі.

Алайда өркениеттің дамуымен аңшылық өнердің мазмұны, мақсаты, түрі және құралдары өзгеріске ұшырады. Ол ең алдымен егіншілік және мал шаруашылығының пайда болуымен байланысты еді. Яғни, күнкөріс көзі болған аңшылық кәсіпке ұласты. Адам бірте-бірте жануарлар мен құстарды аңшылықта пайдалана бастады.

Қазақстан территориясын мекендеген халықтар ежелгі заманнан аңшылықпен айналысқанын дәлелдейтін деректер бар. Қазіргі Түркістан облысы Созақ ауданындағы Қаратаудың Келіншеқтау жоталарында Арпа өзеніндегі тасқа бейнеленген суреттер кездеседі. Ол б.з.б. II-I мыңжылдықтармен кезеңделеді.

Үш жарым мың суретте адамдардың аңшылық жорықтарын және қанды қақтығыстардағы қарсылықтарын сан қырынан қызықты бейнеленген. Аталған ескерткіштерді 1970 жылы алғаш рет М.Қадырбаев зерттеп бастады. Ал, 1970 жылы З.С.Самашев зерттеулерді жалғастырды (Қазақстан, 2017. – 1-кітап, 310-б.) [4].

Қаратау петроглифтерінде жабайы аңдар мен түйе тәрізді қолға үйретілген жануарлар, тауешкіні қуалаған аң аулаушы иттер, аңшылықта қолданылатын садақ секілді құралдар бейнеленген (История Казахстана, Алматы, 2010, с. 311-312) [5]. Тамғалы шатқалынан батысқа қарай 7-8 шақырым жерде орналасқан Қарақыр петроглифтерінде аңшылар мен садақшылар бейнеленген. Үшінші «Алтын адам» кезінде ортасына белгілі тұлға, тайпа көсемі, яғни қолбасы және дінбасы, абыздық пен батырлықты қатар иеленген, әрі құс салып, ит жүгірткен саяткер-аңшы адам болған.

Қазақстан аумағын мекендеген ғұн, үйсін, сақ және т.б. тайпалар да көшпелі мал шаруашылығымен қатар аңшылық кәсіппен айналысқаны деректерден мәлім. Дегенмен, зерттеушілер аталған тайпаларда аңшылықта негізінен топпен аң аулаудың басым болып, сол әдіс кейін соғыс барысында кеңінен қолданғаны туралы айтады. Яғни, топпен аң аулау барысында жинаған тәжірибесі шайқас кезінде әскери тәсіл ретінде көрінген. Мысалы, ғұндардың аңшылығы жайлы қытай деректерінде көптеп кездеседі. Хань әулетінің тарихшыларының мәліметтері бойынша, б.з.б. 73 жылы Қытаймен шекаралас оңтүстік жерлерге он мыңнан астам аңшы ғұндар бекіністік орындарға шабуыл жасап, жергілікті халықты құлдыққа айдап алып кеткен (Дробышев, 2014, с. 283) [6]. Сыма-Цяннің айтуынша, ғұндар балаларды жас кезінен аңшылық өнерге баулыған. Олар кіші кезінде садақпен тышқан және құстарды атса, жасөспірім шағында қоян мен түлкі аулаған (Сыма-Цянь, 2002, с. 323) [7].

Қазақстанның табиғи жағдайы оның шаруашылық-мәдени түрінде көшпелі мал шаруашылығының жетекші орын алу себебін айқындап берді. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, көшпелі мал шаруашылығы табиғатты пайдалану бойынша экологиялық тұрғыдан біршама реттелген тәсіл болып табылады. Ал, көшпелілердің тұрмыс салты адам мен табиғаттың өзара етене әрекеттесуінің үлгісі секілді (Дробышев, 2014, с. 57) [6]. Міне, осы ой негізінде қазақ халқының аңшылықпен айналысу дәстүрі де айқындала түседі.

Қазақстанда аңшылық көне заманнан белгілі және көшпенділер өмірінде оның алатын орны зор. Ұлттық аңшылығымыздың: ит жүгірту, құс салу және шиті мылтықпен ірі

аңдарды атып алу секілді бірнеше түрі болған. Аңшылық – күнкөріс қана емес, мерекелік дем алу және ер-азаматтардың ептілік қасиетін шыңдап отыратын шеберлік сағаты болып саналған. Қазақ халқының дәстүрлі аңшылығын этнографиялық тұрғыдан зерттеген жазушы С.Мұқановтың пікірінше, «көшпелі елдердің тіршілігіне көз салсақ, малшылық пен аңшылық егіз туғанға ұқсайды. Әйтсе де ең алдымен аңшылық пайда болған. Себебі үй хайуандарының өздері алғашында тағы хайуандар болғаны мәлім. Адамзат ең алғаш рет соларды аулап, тірідей ұстағандарын қолға үйреткен де, үйренбегендерін аулап, пайдалануын доғармаған» (Мұқанов, 1974, 86-б.) [8].

Қазақстан территориясын мекендеген тайпалар қола дәуіріне дейін аңшылық кәсіппен айналысып, ол шаруашылық өмірде негізгі орын алған және «ет» бағытында дамыған (Казахи, 1995, с. 47) [9]. Көптеген зерттеушілер аңшылық көшпелі өмір сүру салтының шығуында айтарлықтай роль ойнады деп есептейді. Мысалы, В.Н.Кун «аңшылар өздері аулаған аңдарының үнемі із кесуі, малды бағу мен ұстауға әкелді» деп көрсетеді (Кушқумбаев, 2001, с. 18) [10]. Көшпелі өмір салтын бастан кешірген халық табиғатпен мейлінше етене болған. Көшпелілер табиғатты өз өмірлерінің бөлінбес сыңарына балап, табиғат тылсымын неғұрлым тереңірек таныса, өмірдің солғұрлым мәнді де қызықты болатынын жақсы түсінген. Аңшылықпен айналысу малшы-бақташылардың көшпелі өмір салтына өтуде ерекше саты болып, осы экологиялық тауашаны игеру тәсілін құрады (Масанов, 1995, с. 35.) [11]. Ежелгі және ортағасырлық деректер көшпелі халықтарды қаумалап аң аулау тәсілдері болашақта әскери өнер ретінде қолданылып, ал оның аңшылықта тәжірибе түрінде жетілдірілгені туралы мағлұматтар кездеседі.

Бертін келе, ортағасырларда қазақ халқы табиғат аясындағы таным-тәжірибесі тек қана күнкөріс тіршілігіне негіз болып қоймай, сонымен бірге уақытты мәнді, көңілді өткізудің жолы ретінде де кеңінен пайдаланылған. Солардың бір көрінісі аңшылық-саятшылыққа байланысты. Аңшылық-саятшылық әскери жаттығудың, шынығып - шыңдалудың тамаша үлгісі болған. Тарихи деректерге сүйенер болсақ, құсбегілік шамамен бұдан үш мың жыл бұрын пайда болған. Ортағасырлардағы италиян саяхатшысы Плато Карпинидің жазбаларында Құбылай ханның саятшылық мақсатта қолға үйреткен 500 сұңқары және басқа да қыран құстары болғандығын және оларды баптап, күтуге арнайы 10 мың құсбегі ұстағанын жазады (Плато Карпини, 1993, с. 86) [12]. Осы кезеңде Орталық Азия мен Қазақстан, Қырым,

Еділ бойын билеген патшалар мен хандар да өз сарайларында арнайы құсбегілер ұстаған. Олар сарай қызметкерлерінің құрметтісі саналған. Сондықтан да хан сарайындағы құсбегілік қызметке тек ақсүйектер, бектер, әмірлер тағайындалған. Кейбір тарихи деректерде Шыңғысханның ұлы Жошының 3 мың бүркітші ұстағаны туралы жазылады.

Қазақ халқы қалыптасқан соң аңшылық кәсіп қазақ халқының қосалқы шаруашылығы ретінде дамыды. Орыс зерттеушілерінің бірі Я.Я.Полферов: «Қазақтармен көршілес қалмық және башқұрттарда аңшылық өнер дамымаған. Ал жергілікті қазақтар аңшылықпен үлкен құмарлықпен айналысады», - деп тұжырымдайды (Полферов, 1896, с. 34) [13]. Автор Торғай облысының фаунасының бай болуы аймақта аңшылық өнердің құмарлық және кәсіп ретінде дамуының басты болуының себебі деп тұжырымдайды. Қазақтармен көршілес қалмық және башқұрттарда аңшылық өнер дамымаған деп көрсетеді. Ал жергілікті қазақтар аңшылықпен үлкен құмарлықпен айналысады деп есептейді. Сонымен қатар бұл ойын автор қорым басындағы тастарда аушы құстар, тазы және мылтықтың бейнеленуі дәлелдейді деп тұжырымдайды. Мысал ретінде Бай-тамда бейнеленген суретті келтіреді. Бұрынғы қазақтарда бос уақыт көп болғандықтан аңшылықпен кеңінен айналысты, ал осы кезеңде жалқаулық, ислам дінінің енуі және т.б. жағдайлар олардың нан тауып жеу үшін күйбең тірлікпен айналысып,

құмарлықты ұмытты деп ойын білдіреді. Яғни, көшпелі қазақ күнкөріс қамымен аңшылыққа деген бұрынғыдай әуесқойлық құмарлықты жоғалтып, тек кәсіп ретінде айналыса бастаған. Я.Я.Полферов: «Көшпелі қазақ аңшылықтан ләззат алу орнына, бай олжаны ғана көздеді. Әсіресе, құсбегілік төмендеп кетті. Өйткені ол үлкен кірісті аңшылық түрі емес еді. Құсбегілік тек ауқатты қазақтардың қуанышы болып қалды. Ол ауқатты адамның байлығының өлшемі, қанағаты мен құрметіне айналды», - деп ойын білдіреді.

Қазіргі күні Орталық Азияның аңшылық өнерін зерттеушілердің бірі Г.Н.Симаков қазақ халқының дәстүрлі аңшылығы мәселелері аушы құстар жайлы толыққанды ғылыми еңбектер арнаған М.С.Мұқанов зерттеулерінде ғана кәсіби этнографиялық тұрғыда ашылған деп пікірін білдіреді.

Қазіргі таңда қазақ халқының саятшылық өнері жаңғыру жолында. Бұл жағдай мемлекет тарапынан да қолдау тауып, мемлекеттік бағдарламаларда негізделген. «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Жауынгерлік өнердің өмірі – батырлық, ал өзегі – аңшылық пен саятшылық», - деп көрсетті [14]. Осы тұрғыдан алғанда ежелден өнердің бір түрі болған аңшылық өнерді жан-жақты зерттеу және жаңғырту маңызды.

«Қазақстанның көптеген ежелгі мәдени ескерткіштерінің ішінде кейінгі кезде назарға аса көп ілінбей жүрген біреуі бар дегім келеді. Ол – саятшылық өнері... Саятшылықтың, әсіресе, қазақ халқының тарихында, мәдени дамуында маңызы зор болғаны белгілі. Қазақ тілінде осы саятшылыққа байланысты туған мың жарымдай сөз бар, олар қазір де небір тарихи жазбаларда, көркем әдебиетте кеңінен қолданылады. Саятшылықты халық ежелден өнердің бір түрі деп бағалаған. Оны пайда табу немесе күн көріс көзі санамаған. Біз бір кездерде қалың жұртты қайран қалдырып, талайлардың таңдайын қақтырған осынау өнердің біртіндеп сиреп, қайталанбастай болып, жоғалып бара жатқанының куәсі болып отырмыз. Саятшылық – ғажап құбылыс, үлкен өнер, зор ғылым. Ол халық жүрегіне жол тапқан көптеген әдеби, мәдени және музыкалық шығармалар тудырды... Ал дамудың шырқау биігіне шыққан, қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған біздің заманымызда сол саятшылық жоғалып бара жатқанына қайтіп өкінбеске. Саятшылық өнер арқылы халық табиғатпен қоян-қолтық араласып, оған жақындығын сезінетін, енді осы сезім сейілсе, бір кезде дамып қанат жайған халық мәдениетінің де бір бөлшегі ұмытылғаны емес пе?», - деп, белгілі этнограф, ғалым Әлкей Марғұлан кезінде

халықтың өмірінде ерекше орын алып, кейін ұмыт қалған саятшылық өнердің тағдырына алаңдаған болатын [15]. Дегенмен, тәуелсіздік алуымызбен жағдай өзгерді.

Мемлекетіміздің басшылығы тарихы тереңде жатқан ұлттық құндылықтарымызды қайта жаңғыртып, өскелең ұрпақтың санасына сіңіру мақсатында бүркіт баптап, тазы жүгірткен қазақтың төл дәстүрі – саятшылық өнерді насихаттап, жаңғырту бағытында көп жұмыстар атқаруда. Қазақстан басшылығының ұсынысымен 2016 жылдың желтоқсанында UNESCO-ның адамзаттың мәдени материалдық емес құндылықтардың көрнекілік тізіміне саятшылық өнері енді. Тұрмыстық пайдасы бар өнер мен көңіл көтерер спорт түрі болған саятшылық өнер қорғауға алынған алтыншы ескерткіш және ұсынған он үшінші елміз. Бұл туралы ҚР сол кездегі Мәдениет және ақпарат министрі Мұхтар Құл-Мұхаммед ҚР ЮНЕСКО және ИСЕСКО істері жөніндегі ұлттық комиссиясының отырысында былай деп мәлім етті: «Былай қарасақ, біз өз ішімізде тек Қазақстаннан басқа ешкім бүркіт, қыран құстармен аңшылық жасамайтын болып көрінеді. Бірақ шынтуайтына келгенде, мұны тек көшпелі елдер ғана емес, Еуропаның елдері де өздеріне әлдеқайда еншілеп, бекітіп алды. Тізімге ілікпей қалған Қазақстан. 2010 жылы қыран құспен аңшылық жасау адамзаттың материалдық емес мұрасы тізіміне Сауд Арабиясы, Біріккен Араб Әмірліктері, Испания, Франция, Моңғолия, Марокко, Катар, Словакия, Сирия, Чехия және Оңтүстік Корея мемлекеттері енген. Ал саятшылық 12 халықтың төл мәдени мұрасы деп танылған. Біз он үшінші ел ретінде енеміз», - деп атап көрсетті [16]. Сонымен қатар құсбегілік ұлттық спорт ойындарының тізіміне енгізілді. Мұндай дәреженің берілуі жоспарлы түрде мезгілімен елімізде халықаралық және республикалық деңгейде жарыстар өткізуге мол мүмкіндіктер ашты.

Қазіргі күні далалық рухымызды және ұлттық болмысымызды сақтау мақсатында төл өнерімізді өркендетуге бағыттылған сайыстар өткізіліп, арнайы мектептер ашылған. «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданған соң саятшылық өнері біраз жаңғырды. 1997 жылы Алматы облысы Еңбекшіқазақ ауданы Нұра ауылында Райымбек ауданының құсбегілерімен бірігіп, атақты ғажайып құсбегі Жалайыр Шораның құрметіне Шора құсбегі мектебін қайта құрды. Оған этнограф-ғалым Жағда Бабалықұлы, Сәрсенбек Дәулетбек, Заманбек Батталқанұлы, Айтбай Жетібайұлы, Байжүніс Көдейұлы, Молдажан Мәметұлы, Әбен Тоқтасынұлы, Шәкен Ошанұлы, Сейітжан Байжүнісұлы, Әбілхак Тұрдыбайұлы

қатарлы біраз құсбегілер атсалысқан. Соның нәтижесінде 1989 жылы Алматының орталық стадионында тұңғыш рет халықаралық бүркітшілер фестивалі, содан кейін 1989, 1990 жж. екі жыл қатарынан Алматы қаласының ипподромында республикалық бүркітшілер жарысы өтті. 1998 жылы елімізде «Қыран» федерациясы құрылды. Аталған ұйым құсбегілікті жаңғыртуды мақсат етіп, республика бойынша жергілікті басшылықпен бірігіп жарыстар өткізеді. Сонымен қатар ұйымдастырылған байқаулар туризмді дамытуға да бағытталған.

1997 жылдан бастап «Сонар» республикалық құсбегілер сайысы өткізіледі. Сайыс аушы құстың аңға түсу шеберлігі, құсбегімен арақатынасы, шырға тарту, қоянға салу және түлкіге салу сияқты екі түрлі кезеңді қамтиды. Бұл жарысқа Ақмола, Қарағанды, Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Павлодар, Атырау, Жамбыл және т.б. облыстардан 50-ден астам командалар қатысады. Аталған жарыста қырандардың бабы жарыстың бірнеше кезеңінде сыналып, қоян, түлкі ұстаудағы нәтижелері сарапқа салынады. Мысалы, 2018 жылы өткізілген «Сонар» халықаралық турниріне Италия, Испания, Венгрия, Ресей және Моңғолиядан құсбегілер қатысқан. Бұдан байқайтынымыз, саятшылық өнерге қызығушылардың көптігі және біздің саятшылық өнердің жоғары дәрежеде екендігі. Сонымен қатар «Қыран» федерациясы қоғамдық қорының атқарушы директоры Бағдат Мүптекеқызы және жергілікті әкімдіктердің ұйымдастыруымен жыл сайын жарыстар өткізіледі. Аталған жарыстарға тек қазақстандық құсбегілер ғана емес, Моңғолия және Қытайдың құсбегілерінің қатысуы өнер насихатталуын білдіреді.

Қазақ халқы саятшылықты салауатты өмір салты деп қабылдаған. Саяттың денсаулыққа пайдалы спорттық қасиеттері бар. Ұлы даланың таза ауасында серуен құрып, сәйгүлікпен қансонарда із қуып, салтанатты шат-шадыман көңіл-күймен сан қилы қызықты көзбен көргенде шаршаған сейіліп, адам тынығады. Аңшыны шыдамдылық пен төзімділікке үйретеді. Саят дертке шипа, бойға қуат беретін өнер, әрі спорт.

Қазақ халқын шынайы жақсы көрген және де еліміздің тарихы мен мәдениетіне ерекше үлес қосқан әйгілі орыс саяхатшысы, этнограф, фольклорист және публицист Г.Н.Потанин: «Қазақтар – еті тірі, дені салауатты, өмірге іңкәр халық... Мейлі дала құнарының аңқасы кеуіп қалса да, мейлі табиғат шөлейтке төнген қатерге қарсы күресте дәрменсіз болса да, қазақ өмірі үшін халықтың рухани қан-тамырында күш-жігердің көл-көсір қайнар көзі бар, тек қазақтардың өздері осы қайнардан теріс айналмаса болғаны», - деп көрсеткен болатын [17].

Яғни, «қайнардан теріс айналмаса болғаны» дегенді ескерер болсақ, халқымыз төл өнерін сақтау, зерттеу, оны жаңғырту, ұлттық болмысымызды сақтау үшін маңызды. Халқымыз ғасырлар бойы тарихи қалыптасқан салт-дәстүрін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, ұлттық құндылығымызға айналдырған аңшылық өнерді дәстүрлі аңшылық дейміз. Міне, сол себепті, алғашында күнкөріс көзі ретінде пайда болып, кейін кәсіпке, ал қазіргі күні ұлттық мақтанышымызға айналған саятшылық өнердің болашақ жастарды спортқа баулып, шыдамдылық пен сабырлыққа үйрететіні анық.

📖 Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР ОММ 4-қор, 2845-іс, 30-33 тп.
2. Верещагин Н. К. Записки палеонтолога. По следам предков. Ответственный редактор академик В. Е. Соколов. – Ленинград: Наука, 1981. – 168 с.
3. Амальрик А.С., Монгайт А.Л. В поисках исчезнувших цивилизаций. – М: Издательство «Наука», 1966. – 279 с.
4. Қазақстан: Қазақ елі тарихы. 4 кітаптан тұратын оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 1-кітап. – 310 б.
5. История Казахстана: энциклопедический справочник. – Алматы: Аруна, 2010. – 630 с.
6. Дробышев Ю. И. Человек и природа в кочевых обществах Центральной Азии (III в. до н.э. – XVI в. н.э.) / Отв. ред. Д. Д. Васильев. – М.: Институт востоковедения РАН, 2014. – 608 с.
7. Сыма Цянь. Исторические записки (Ши цзи). Т. VIII / Пер. Р.В. Вяткина и А.М. Карапетьянца. – М., 2002. – 516 с.
8. Мұқанов С. Халық мұрасы (тарихи этнографиялық шолю). – Алматы: Қазақстан, 1974. – 86 б.
9. Казахи: историко-этнографическое исследование. – Алматы, 1995. – 352 с.
10. Кушкумбаев А.К. Военное дело казахов в XVII-XVIII веках. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2001. – 172 с.
11. Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности кочевнического общества. – Алматы: «Социнвест», 1995. – 320 с.
12. Плано Карпини. История монголов // Путешествия в восточные страны. – М: Мысль, 1997. – 248 с.
13. Полферов Я.Я. Охота в Тургайской области. – Оренбург: Тургайск. Стат. ком., 1896. – 179 с.
14. Назарбаев Н.Ә. Ұлы даланың жеті қыры // Егемен Қазақстан, 21 қараша, 2018.
15. Марғұлан Ә.Х. Саят. Алғысөз. // Бабалықұлы Ж., Тұрдыбаев А. Саят.- Алматы: Қайнар, 1989. 3-б.
16. <http://93.191.231.4/kz/novosti.html> сайты материалдары.
17. Потанин Г.Н. В юрте последнего киргизского царевича. // Потанин Г.Н. Труды по этнографии и фольклору. – Т.6.- С.47.